

УДК 343.985

*С. М. Климаш***ДО СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ ПРОТИДІЇ
РОЗСЛІДУВАННЮ ЗЛОЧИНІВ**

Постановка проблеми. Питання боротьби зі злочинністю завжди залишаються актуальними. Сучасна злочинність набуває організованого характеру з усе більш тенденційними зазіханнями на власність і владу. Такі кількісні та якісні зміни в сучасній злочинності, що характеризуються появою нових видів злочинів, удосконаленням способів їх скоєння та приховування, зростанням професіоналізму злочинців, негативно впливають на ефективність роботи правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. Водночас найбільш значною обставиною, яка ускладнює процес розкриття і розслідування злочинів, є протидія розкриттю і розслідуванню злочинів, що в останні роки стала більш агресивною, масштабною, витонченою та є причиною зниження показників розкриття злочинів, збільшення термінів розслідування та закриття багатьох кримінальних проваджень.

Аналіз наукових думок свідчить про те, що визначення поняття протидії розслідування злочинів досліджувалося багатьма науковцями, такими як Р.С. Белкін, В.М. Карагодін, А.М. Кустов, А.В. Дулов, Р.М. Шехавцов, В.О. Коновалова, Л.В. Брусніцин, О.Ф. Волинський, І.О. Клімов, Г.К. Сінілов, А.А. Наваліхін, В.Д. Зеленський, В.П. Бахін, В.Є. Корноухов, О.Ю. Головін, Е.У. Бабаєва, Б.В. Щур та ін. Науковцями було зібрано і досліджено чималу кількість матеріалу, виведено різні за змістом поняття протидії розслідуванню злочинів і загалом було заявлено про існування такої проблеми. Але деякі твердження, на наш погляд, не завжди відповідають вимогам сьогодення, що зумовлює необхідність подальшого дослідження.

Метою статті є систематизація знань щодо поняття протидії розслідуванню злочинів шляхом аналізу наявних підходів у криміналістичній літературі з подальшим визначенням найбільш актуальних, які відповідають сучасному стану злочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначити витоки проблеми протидії розслідуванню не є можливим, оскільки з моменту виникнення процесу розслідування і з'явилося бажання перешкодити діяльності осіб, які його здійснюють; це цілком логічний і закономірний процес: завж-

ди існують дві протиборчі сторони, одна – та, яка скоює злочин, інша – та, яка його виявляє, розслідує і розкриває у разі успіху. Природне бажання особи, яка скоїла злочин, уникнути відповідальності і покарання за вчинене завжди спонукає її здійснювати заходи з метою приховування факту вчиненого протиправного діяння, знищення його слідів, «нейтралізації» очевидців тощо. Однак, якщо раніше дії злочинців найчастіше зводилися до одиничних актів скоєння злочинів і для них головним було не залишити слідів, за якими їх могли б встановити і викрити, то сьогодні злочинність змінилася не тільки кількісно, а і якісно, виявляється не в окремих актах злочинів, а в системі злочинної діяльності [3, с. 9]. При цьому більшість учених сходяться на думці, що перша згадка про протидію розслідуванню належить Г. Гроссу, який розглянув окремі питання приховування злочину, діяльності в рамках способу вчинення злочину, а також про дачу неправдивих свідчень і вдавання (симуляцію недуг) з боку обвинуваченого або важливого свідка під час допиту [11, с. 262].

Правильне визначення і розуміння сутності цього явища має величезне значення як для правозастосувачів, так і для учених, предметом наукових досліджень яких є проблематика протидії розслідуванню. Наприклад, слідчий, прокурор або оперативний працівник, який не має уявлення про протидію, що чиниться під час виявлення та розслідування злочинів, не завжди зможе ефективно і грамотно реагувати на такі прояви, що у кінцевому результаті призводить до втрати доказової і криміналістично важливої інформації. Наявні думки щодо протидії розслідуванню, різноманітні за обсягом і змістом, дані в різні періоди часу, не повною мірою збігаються із сучасними тенденціями розвитку злочинності. Також від правильного розуміння сутності і визначення протидії значною мірою залежить і розробка методів та засобів успішного подолання її проявів. В.П. Бахін зазначає, що для розробки і реалізації дієвих заходів подолання протидії розслідуванню необхідне всебічне і глибоке вивчення сучасного феномена протидії як складової частини протистояння злочинності [2, с. 202–203].

Слід зазначити, що поняття протидії у сучасній криміналістиці не нове. Але сьогодні це явище трансформується і вимагає сучасної оцінки. Якісні та кількісні зміни, що відбуваються у сучасній злочинній діяльності, а також у період високотехнологічних процесів, що мають місце в останні роки, вимагають прийняття ефективних і раціональних рішень із вироблення і створення сучасних рекомендацій щодо нейтралізації і подолання протидії, а також виведення такого, що відповідає дійсності, поняття протидії розслідуванню злочинів.

Аналіз наявних у науці дефініцій дозволяє зробити висновок про відсутність єдності поглядів на сутність цієї категорії [1]. Умовно різні погляди науковців щодо визначення поняття протидії розслідуванню злочинів можна розділити на три групи.

1. Протидія – це система навмисних протиправних дій (дія та бездіяльність). Наприклад, В.М. Карагодін, який одним із перших розглянув протидію розслідуванню як криміналістичну категорію, визначив її як «умисні

дії (або система дій), спрямовані на перешкоджання встановленню об'єктивної істини у кримінальній справі, досягнення інших цілей попереднього розслідування» [5 с. 35].

С.Ю. Журавльов розглядає протидію розслідуванню як систему дій (або бездіяльності), спрямовану на досягнення мети приховування злочину шляхом недопущення залучення його слідів у сферу кримінального судочинства та їх подальшого використання як судових доказів [4, с. 9]. Із цим визначенням важко погодитися, тому що автор оперує тими ж категоріями, що характеризують приховування злочинів. Водночас протидія розслідуванню полягає не тільки у перешкоджанні «вилученню слідів злочинів». Для неї характерний протиправний вплив не тільки на сліди (навіть у найширшому розумінні цього слова), а й на організаційно-правові відносини, що складаються у процесі виявлення і розслідування. Безпосередніми об'єктами такого впливу є учасники кримінального процесу, починаючи від потерпілих, свідків і закінчуючи працівниками оперативних підрозділів, слідчими, суддями.

Не менш цікавим є погляд А.М. Кустова, відповідно до якого протидія досудовому розслідуванню – це система протиправних дій, детермінованих об'єктивними і суб'єктивними факторами, спрямованих на дезорганізацію роботи з розкриття злочину, перешкоджання досягненню об'єктивної істини у кримінальному провадженні та правосуддя різними особами, зацікавленими в ухиленні від відповідальності винного [8, с. 54–55]. Аналогічно досліджувану категорію розглядали такі науковці, як А.Ф. Волобуєв, Л.В. Брусніцин, О.Ф. Лубін та ін.

2. Протидія – це умисна протиправна *діяльність* (дія та бездіяльність). У цьому контексті В.Д. Зеленський, розглянувши протидію розслідуванню злочинів як діяльність, структурував її у такому вигляді:

– розумова діяльність (діяльність організаторів та керівників, консультантів (адвокатів, юристів, бухгалтерів та ін.) з розробки та реалізації схеми протидії);

– практична діяльність (діяльність виконавців щодо здійснення певних заходів, які протидіють розслідуванню).

На думку О.Ф. Волинського, під протидією розкриттю і розслідуванню злочинів слід розуміти «детерміновану об'єктивними і суб'єктивними факторами навмисну протиправну діяльність, здійснювану злочинцями і пов'язаними з ними особами для досягнення їхніх цілей, яка тим самим перешкоджає вирішенню завдань розслідування» [12, с. 103]. У його більш пізніших роботах ідеться уже про протидію як про «систему умисних протиправних дій (бездіяльності) осіб». Подібними є визначення протидії розслідуванню у трактуваннях О.Ю. Головіна, Р.С. Белкіна, Е.У. Бабаєвої, О.Л. Стуліна та ін.

3. Прихильники останнього підходу стверджують, що протидію розслідуванню слід розглядати як умисну, протиправну *поведінку, вчинки, дії або будь-яку іншу цілеспрямовану активність*. Так, на думку І.О. Клімова, Г.К. Сінілова, протидію слід розглядати як «умисне здійснення вчин-

ків, поведінку і дії, спрямовані на перешкоджання здійсненню спеціального контролю над ними, ефективному виконанню завдань правоохоронної функції держави з метою ухилення від відповідальності винних за вчинене правопорушення або пом'якшення відповідальності за таке» [6, с. 22]. А.А. Наваліхін, у свою чергу, стверджує, що протидією необхідно вважати «умисну протиправну поведінку злочинця і пов'язаних із ним осіб, спрямовану на перешкоджання розслідуванню і – у підсумку – встановленню істини у кримінальній справі» [9, с. 7]. Тотожні погляди висловлюють В.Є. Корноухов, Р.М. Шехавцов, В.П. Лавров та ін.

Хочемо звернути увагу на єдність думок науковців у рамках виокремлених нами криміналістичних підходів щодо визначення протидії розслідуванню, а саме: протидія виражається та реалізується у формі дії та бездіяльності (замовчування, невиконання дій, які вимагаються, відмова від давання показань, неповідомлення запитуваних відомостей, недонесення та ін.). Наприклад, свідок як носій криміналістично важливої інформації у разі здійснення впливу на нього шляхом підкупу, шантажу, залякування зацікавлений у приховуванні відомої йому інформації. Так, метою особи, яка володіє необхідною для слідства інформацією, є не протидія розслідуванню, хоча особа й усвідомлює можливі наслідки такої бездіяльності, а визначається залежно від шляху її зацікавленості. У більшості випадків, як свідчить практика, вплив на свідків здійснюється шляхом залякування громадян. Таким чином, особи, які перешкоджають розслідуванню, можуть не тільки здійснювати будь-які дії, а й також шляхом своєї бездіяльності впливати на результат розслідування. Дію можна визначити як результат прояву діяльності, у свою чергу, бездіяльність – це відсутність дій. Необхідно зазначити, що низка авторів, які займаються цією проблемою, не зовсім коректні у виокремленні лише діяльності чи системи дій, кажучи про процес протиправної поведінки в рамках концепції протидії розслідуванню злочинів. Тому, на наш погляд, доцільно замінити термін «діяльність» чи «система» терміном «поводження», який коригує об'єкт дослідження і більш реально відображає уявлення про протидію розслідуванню злочинів. Згідно із словником поведження – це певна поведінка, спосіб або характер дій, обходження із ким-небудь, ставлення до когось [10, с. 687]. Так, поведження у рамках розгляду концепції протидії розслідуванню включає реалізацію певних послідовних дій суб'єктів, спрямованих на об'єкт впливу для досягнення конкретної мети.

Аналіз визначених науковцями підходів щодо розуміння поняття протидії розслідуванню злочинів дозволяє вирізнити найбільш поширені об'єкти впливу:

- завдання досудового слідства (Р.С. Белкін, В.М. Карагодін);
- встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні (О.Ф. Волинський (1997 р.), В.М. Карагодін, А.А. Наваліхін, А.М. Кустов);
- завдання правоохоронної функції (І.О. Клімов, Г.К. Сінілов);
- сліди злочину та докази (С.Ю. Журавльов, О.Ф. Лубін, Р.М. Шехавцов);

– тактичні та правові цілі певних слідчих (розшукових) дій (В.Є. Корноухов, В.Д. Зеленський);

– організаційно-правові відношення, які складаються у період виявлення та розслідування злочинів.

Таким чином, численність вищевказаних об'єктів протидії розслідуванню вказує на плюралізм думок не тільки щодо об'єкта, а й загалом стосовно визначення протидії. На нашу думку, з урахуванням положень чинного законодавства найбільш грамотно і повно об'єкт протидії розслідуванню висвітлено у ст. 2 КПК України «Завдання кримінального провадження»: «завданнями кримінального судочинства є захист особи, суспільства і держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального судочинства, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальний злочин, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необгрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального судочинства була застосована належна правова процедура» [7, с. 3].

Більшість визначень протидії розслідуванню злочинів, запропонованих науковцями, містять інформацію щодо суб'єкта протидії, а саме вирізняються такі:

– злочинець і пов'язані з ним особи (О.Ф. Волинський, А.А. Наваліхін, Л.В. Брусніцин);

– винні у вчиненому (І.О. Клімов, Г.К. Сінілов);

– учасники процесу, інші громадяни та організації (В.Д. Зеленський);

– зацікавлені особи (Р.М. Шехавцов).

Ми поділяємо думку багатьох науковців і вважаємо, що найбільш коректно та правильно як суб'єкт протидії розслідуванню злочинів визначити злочинця, осіб, причетних до злочину, та зацікавлених суб'єктів. Зацікавленими суб'єктами є будь-які особи, які з огляду на свої можливості, наміри та поінформованість здатні протидіяти розслідуванню, усвідомлюючи наслідки таких дій. Під час виявлення проявів протидії розслідуванню особливу увагу необхідно приділяти системі зв'язків її учасників, які мають негласний та конфіденційний характер. Саме так злочинець, особи, причетні до злочину, та зацікавлені суб'єкти забезпечують свою безпеку під час реалізації механізму протидії.

Важливо зазначити, що правильне визначення і виявлення суб'єкта протидії працівниками правоохоронних органів на основі запропонованих науковцями формулювань надасть можливість полегшити виявлення та у подальшому подолати різні прояви протидії розслідуванню.

Неможливо не звернути уваги на мету досліджуваної категорії, від якої залежатиме побудова взагалі механізму протидії. Метою науковці пропонують вважати:

– відмову від сприяння правосуддю або його припинення потерпілим та іншими особами (Л.В. Брусніцин);

– перешкоджання досягненню об'єктивної істини під час розслідування, а також ухилення від кримінальної відповідальності або її пом'якшення (О.Ф. Волинський, А.М. Кустов, І.О. Клімов, Г.К. Сінілов, А.А. Наваліхін, Р.С. Белкін, В.М. Карагодін);

– недосягнення цілей окремих слідчих (розшукових) дій (В.Д. Зеленський);

– перешкоджання розслідуванню (Е.У. Бабаєва).

Деякі погляди вчених звужують мету протидії до конкретного суб'єкта, або як мету вказують перешкоджання встановленню об'єктивної істини (хоча з цього приводу свою аргументовану думку висловлює Кримінальний процесуальний кодекс України, а саме ст. 283 «Загальні положення закінчення досудового розслідування», вказуючи на конкретні процесуальні форми закінчення досудового розслідування). Таким чином, незалежно від встановлення істини процесуальне рішення приймається в обов'язковому порядку, хоча і впливає на його форму. Так, на наш погляд, доцільно як мету протидії розслідуванню розуміти ухилення від кримінальної відповідальності або її пом'якшення.

Характерною рисою протидії розслідуванню, на думку Р.С. Белкіна, В.М. Карагодіна, О.Ф. Волинського, І.О. Клімова, Г.К. Сінілова, А.А. Наваліхіна, В.Д. Зеленського, О.Ю. Головіна та ін., є навмисний характер протидії. Водночас Е.У. Бабаєва, В.В. Дементьєв, В.В. Степанов якісною ознакою протидії називають навмисні або ненавмисні дії, з чим ми не можемо погодитись, оскільки будь-яка діяльність, що здійснюється суб'єктом, є усвідомленою, тобто особа розуміє, що в результаті її дій настануть певні наслідки, і свідомо бажає їх настання. Протидія розслідуванню не є винятком і не може мати випадковий характер.

О.Ф. Волинський, В.П. Лавров, О.Л. Стулін, В.Є. Корноухов, А.А. Наваліхін, Л.В. Брусніцин, А.М. Кустов у своїх визначеннях протидії розслідуванню звертають увагу на протиправний або злочинний характер таких дій, що, на наш погляд, є не зовсім коректним. Це пов'язано з тим, що протидія розслідуванню відповідно до чинного законодавства не завжди порушує його. Прикладом такої протидії є діяльність адвоката – захисника, коли, формально не порушуючи жодних процесуальних або правових норм закону, захисник затягує процес розслідування, подаючи клопотання про призначення експертиз, які заздалегідь не принесуть будь-яких вагомих результатів, або заявляючи відводи учасникам сторони обвинувачення, надає стороні обвинувачення інформацію, що не відповідає дійсності, з метою затягнути слідство або скерувати на помилковий шлях. І це не кажучи вже про фінансову складову. Або, наприклад, використання відмови від дачі показань підозрюваним або обвинуваченим згідно зі ст. 18 КПК України «Свобода від самовикриття і право не свідчити проти близьких родичів або членів сім'ї», що є абсолютно правомірним способом протидії розслідуванню. І це не беручи до уваги той факт, що підозрюваний або обвинувачений під час допиту навіть не попереджається про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиві показання (ст. 384 Кримінального

кодексу України), не згадуючи вже положення Конституції України. Отже, протидія має можливість реалізовуватись у рамках чинного законодавства шляхом використання процесуально дозволених механізмів.

Висновки. Проаналізувавши та систематизувавши думки багатьох науковців, можемо зробити висновок, що існує безліч різних за змістом та обсягом визначень поняття протидії розслідуванню злочинів. Проте, незважаючи на деякі відмінності, науковці розглядають досліджувану категорію через сукупність певних характеристик, властивих цьому явищу. На наш погляд, основними характеристиками, завдяки яким можна визначити поняття протидії розслідуванню з боку осіб, причетних до злочину, можна визначити такі: умисне поведження (дія та бездіяльність); негласний і конфіденційний характер зв'язків учасників; реалізація як протиправно, так і в рамках чинного законодавства (із використанням процесуально дозволених механізмів); перешкоджання вирішенню завдань кримінального провадження; вплив на криміналістично важливу (зокрема, доказову) інформацію, її носіїв та джерела.

Усі вищевказані положення та заходи, які реалізуються у рамках механізму протидії розслідуванню злочинів, спрямовані на уникнення кримінальної відповідальності або її пом'якшення.

Отже, уточнене визначення поняття протидії розслідуванню злочинів може мати такий вигляд: протидія розслідуванню злочинів – це навмисне поведження (дія або бездіяльність) злочинця, осіб, причетних до злочину, та зацікавлених суб'єктів, здійснюване як протиправно, так і у рамках чинного законодавства (із використанням процесуально дозволених механізмів), спрямоване на перешкоджання вирішенню завдань кримінального провадження шляхом впливу на криміналістично важливу (зокрема, доказову) інформацію, її носіїв та джерела з метою уникнення кримінальної відповідальності або її пом'якшення.

Література

1. Аркуша Л.И. Аналитический обзор по проблемам противодействия расследованию преступлений / Л.И. Аркуша [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.inter.criminology.org.ua/modules.php?name=Content&file=print&pid=198>.
2. Бахин В.П. Криминалистика: проблемы и мнения (1962–2002 гг.) / В.П. Бахин. – К., 2002. – С. 202–203.
3. Бахин В.П. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения : [лекции] / В.П. Бахин, Н.С. Карпов. – К., 1999. – 22 с.
4. Волынский А.Ф. Противодействие раскрытию и расследованию преступлений: общественная опасность и роль криминалистических методов и средств в его преодолении / А.Ф. Волынский, А.Ю. Федоренко // Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики : Всерос. круглый стол (г. Ростов-на-Дону, 15–16 июня 2000 г.). – 2000. – 103 с.
5. Карагодин В.Н. Основы криминалистического учения о преодолении противодействия расследованию : дис. ... докт. юрид. наук / В.Н. Карагодин. – Свердловск, 1992. – С. 35.
6. Климов И.А. Противодействие криминальной среде как объект и предмет исследования теории ОРД / И.А. Климов, Г.К. Сенилов // Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры по его нейтрализации : матер. науч.-практ. конф. (г. Руза, 29–30 октября 1996 г.). – М. : ЮИ МВД России, 1997. – С. 20–27.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України № 4651-VI від 13.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

8. Кустов А.М. Механизм деятельности по противодействию расследованию / А.М. Кустов // Актуальные проблемы криминалистического обеспечения расследования преступлений : труды Акад. МВД РФ. – М., 1996. – С. 54–55.

9. Навалихин А.А. Противодействие расследованию мошенничества и криминалистические методы его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук / А.А. Навалихин. – Тюмень, 2008. – 231 с.

10. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР ; Ін-т мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

11. Шурухнов В.А. Генезис теории противодействия расследованию преступлений во взглядах ученых и перспективы ее развития / В.А. Шурухнов // Пробелы в российском законодательстве. – 2013. – Вып. 2. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/genezis-teorii-protivodeystviya-rassledovaniyu-prestupleniy-vo-vzglyadah-uchenyh-i-perspektivy-ee-razvitiya>.

12. Яджин Н.В. Понятие противодействию расследования преступлений / Н.В. Яджин, А.В. Коптяева // Юридическая наука и правоохранительная практика. – 2011. – Вып. 1(15). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-protivodeystviya-rassledovaniyu-prestupleniy>.

А н о т а ц і я

Климаш С. М. До сутності поняття протидії розслідуванню злочинів. – Стаття.

У статті розглядаються наявні визначення поняття протидії розслідуванню злочинів, сформульовані різними науковцями, з метою подальшої конкретизації актуальних проблемних питань досліджуваної категорії.

Ключові слова: сучасна злочинність, протидія розслідуванню злочинів, перешкодження вирішенню завдань кримінального провадження, криміналістично важлива інформація.

А н н о т а ц и я

Климаш С. Н. К сущности понятия противодействия расследованию преступлений. – Статья.

В статье рассматриваются существующие определения понятия противодействия расследованию преступлений, сформулированные различными учёными, с целью дальнейшей конкретизации актуальных проблемных вопросов исследуемой категории.

Ключевые слова: современная преступность, противодействие расследованию преступлений, препятствование решению задач уголовного производства, криминалистически важная информация.

S u m m a r y

Klimash S. N. To essence of concept of counteraction to investigation of crimes. – Article.

The existent decisions of concept of counteraction to investigation of crimes, set forth by different scientists, are examined in the article, with the purpose of further specification of pressing problem questions of the investigated category.

Key words: modern criminality, counteraction to investigation of crimes, preventing to the decision of tasks of criminal production, important information for criminalistics.